

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year	: 2022	Makale Geliş / Received	: 21.08.2022
Cilt / Volume	: 6	Yayınlama / Published	: 29.10.2022
Sayı / Issue	: 23	Article Type/Makale Türü	: Araştırma Makalesi / Research Article
ss / pp	: 361-378		http://dx.doi.org/10.37242/pejoss.4246

Ömer Faruk ÖZ

<https://orcid.org/0000-0003-4721-2310>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Bölümü,
Kahramanmaraş / TÜRKİYE

NAMAZLARIN VAKTİNDE KILINMASI HAKKINDA BİR HADİS VE DEĞERLENDİRMESİ

A HADITH AND ITS EVALUATION ABOUT PERFORMING PRAISE ON TIME

ÖZET

Hz. Peygamber'den namaz hakkında çok sayıda hadis vârid olmuştur. Araştırmanın konusu olan Beyhaki kaynaklı hadis de bunlardan biridir. Makalede ilk olarak senet bilgisine daha sonra ise metin bilgisine yer verilmiştir. Senet bilgisi çerçevesinde mevcut râvilerin tercüme-i hâlleri ve ilmi vasıfları incelenmiştir. Daha sonra ise rivayetin benzer, ziyade lafızları ve meşhur rivayetlerden bahsedilmiştir. Hadisin metin bilgisi kapsamında ise vaktinde kılınan namaz, vakit içerisinde müstehap zamanların ne olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca namazı terk eden kimsenin itikâdi açıdan durumuna bakılmış, son olarak ise namazın İslam dini için öneminden bahsedilmiştir. Bütün bu değerlendirmeler ile de vakit-namaz ilişkisini ve namazı terk etmenin yansımalarının doğru anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Peygamber, Namaz, Vakıt, Müstehap.

ABSTRACT

There are many hadiths about prayer from the Prophet. The hadith originating from Beyhaki, which is the subject of the research, is one of them. In the article, firstly the promissory note information and then the text information are included. The translations and scientific qualifications of the existing narrators were examined within the framework of promissory notes. Afterwards, similar but rather words of the narration and famous narrations were mentioned. In the context of the text of the hadith, the prayer performed on time and the recommended times in the time are emphasized. In addition, the creed status of the person who abandons the prayer is examined, and finally, the importance of prayer for the religion of Islam is mentioned. With all these evaluations, it is aimed to understand the relationship between time and prayer and the reflections of abandoning prayer.

Keywords: Hadith, Prophet, Prayer, Time, Mustahab.

1. GİRİŞ

İslam dininin en önemli kaynaklarının ilki Kur'an-ı Kerim, diğeri ise Peygamberimizden s.a.v günümüze kadar nakledilen hadislerdir. Hiç şüphesiz Kur'an'ı Kerim tevatür yoluyla bize nakledildiği için sağlamlığında şüphe yoktur. Ancak hadisler böyle değildir. İlk dönemlerden itibaren İslam alimleri hadisleri en doğru isnatlarla nakletmeye çalışmışlardır. Bunlar için kendi kurallarını koymuşlar ve bu kurallar sonucunda hadisler hakkında senet ve metin kritikleri yapmışlardır. Bu değerlendirmeler sonucunda hadisleri sahih, zayıf ve mevzu gibi birçok açıdan kısımlandırmışlardır. Günümüze kadar İslam alimleri hadisin sıhhat derecesini incelemek ve hadis metninin mefhumunu daha iyi anlamak için hadisleri müstakil ele alınarak senet ve metin değerlendirmeleri yapmışlardır.

Biz de bu araştırmaya konu olan hadisin birçok metin farklılıkları olması, toplumda çok kullanılması ve metninde bulunan keskin ifadeleri açıklamak için senet ve metin değerlendirmesi yapmak istedik. Makaleye konu olan hadis metni ise şu şekildedir:

أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ عِنْدَ اللَّهِ فِي الْإِسْلَامِ؟ قَالَ: " الصَّلَاةُ لَوْ قَتَلَتْهَا، وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ فَلَا دِينَ لَهُ، وَالصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ "

"İslam'da Allah'a En Sevimli Olan Şey Nedir? Vaktinde Kılınan Namazdır. Kim Namazı Terk Ederse O Kişinin Dini Yoktur. Namaz Dinin Direğidir."

Hadisin metnine baktığımızda Peygamberimize s.a.v “Allah’a En Sevimli Olan Şey Nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Peygamberimizin cevabı ise “Vaktinde Kılınan Namaz” şeklinde olmuştur. Ayrıca Peygamberimiz namazı terk edenin dininin olmayacağını ve namazın dinin direği olduğunu da belirtmiştir. Bu hadis, toplumda vaktinde kılınan namazın ne ifade ettiğini ve namazın İslam dini açısından ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle hadisin sıhhat derecesinin ve mefhumunun doğru anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

Makalenin bundan sonraki kısmında söz konusu hadisin ilk etapta senet bilgisi tespit edilip, senette bulunan ravilerin tercüme-i hallerine değinilecek, akabinde ise senet değerlendirmesine yer verilecektir. Sonrasında hadis metninde bulunan lafız farklılıklarına, eklemelere ve çıkarmalara değinilecektir. Son olarak ise metin değerlendirmesi yapılacaktır. Bu metin değerlendirmesi ise makalenin hacmini arttırmadan, “vaktinde kılınan namaz” ile ne ifade edildiği, “namazı terk edenin dininin olmayacağı” ile ne kastedildiği ve “namazın dinin direği” olduğu ifadesiyle ne anlaşıldığı ekseninde olacaktır.

2. HADİSİN SENET BİLGİSİ

Çalışmanın konusu olan hadisin birebir metni tespit edebildiğimiz kadarıyla Beyhakî'nin (ö. 458) “*Şu'abül- İmân*” kitabında şu isnat ile gelmiştir.

❖ Beyhakî>Hâfız Ebu Abdullah> Fakîh Ebu Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Şuayb b. Hârûn b. Mûsâ >Zekeriyâ b. Yahyâ b. Mûsâ b. İbrâhîm en-Neysâbüri>Vehb b. Cerîr>Şu'be>Katâde>İkrime>Ömer>Rasûlullah¹

2.1. Râvilerin Tercüme-i Halleri

Senette ismi geçen ravilerin bazıları ne kadar hadis imamları veya meşhur raviler olsalar bile biz makalede ravilere geniş şekilde değinmeye çalışacağız.

2.1.1. Hz. Ömer (ö.23/644)

Tam adı şöyledir, Ömer b. el-Hattâb b. Nufeyl b. Abduluzza b. Riyâd b. Abdillâh b. Kurt b. Rezah b. Adıyy b. Ka'b b. Lueyy b. Gâlib el-Kuraşî el-Adevî Ebû Hafs'dır.² Rasûlullah'ın (s.a.s.) hicretinden önce hicret etmiş³, Bedir Savaşı başta olmak üzere Hz. Peygamberle beraber bütün savaşlara⁴ ve Rıdvan Biatı'na katılmıştır.⁵ İlk olarak “Emîru'l Mü'minîn” olarak isimlendirilmiş,⁶ 10 yıl 5 ay halifelik yapmıştır.⁷ Sa'd b. İbrahim'in Ebû Seleme'den, onun da Âişe'den (ö. 58/678) rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sizden önceki ümmette muhaddisler vardı. Bu ümmetin içinde hiçbir muhaddis olmasa bile Ömer b. el-Hattâb olurdu.⁸ Bu rivayet Hz. Ömer'in hadis ilmindeki yerini ifade etmede çok önemlidir. Ayrıca Hz. Ömer, hadisleri rivayet etme konusunda çok titiz davranırdı. Hz. Ömer'in rivayet ettiği 539 hadis Kütüb-i Sitt'e'de yer almaktadır.⁹ Hz. Ömer, Ebû Lü'lü (ö. 23) lakabını taşıyan Firuz tarafından şehit edilmiştir. Hz. Ömer, (23) yılı Zilhicce ayında vefat etti. Vefat ettiği zaman ise 63 yaşındaydı.¹⁰

2.1.2. İkrime (ö.105/723)

Tam adı Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenîdir. Muhtemelen hicri 21/642 yılında doğmuş olan İkrime el-Berberî,¹¹ Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68) kölesidir.¹² İkrime, kaynaklarda “İnsanların en âlimi” ifadesiyle nitelenmiştir.¹³ Şa'bi (ö. 104), İkrime el-Berberî'den başka Allah'ın kitabını iyi bilen bir kişinin kalmadığını söylemiştir.¹⁴ Yine Saîd b. Cübeyr (ö. 94) de şu sözlerle

¹ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Şu'abül- İmân*, thk. Dr. Abdul Ali Abdulhamid, (Mektebetü'r -Rüşd, 1423-2003), 4/300 (No: 2550).

² El-Mizzî, Cemâluddin Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf 2. Baskı, (Beyrut: Muessetu'r-Risâle), 21/ 316-317.

³ el-Mizzî, *Tehzib*, 21: 317.

⁴ el-Mizzî, *Tehzib*, 21: 317.

⁵ el-Kurtubî, *el-İstiâb*, 3: 236.

⁶ el-Kurtubî, *el-İstiâb*, 3: 235.

⁷ el-Mizzî, *Tehzib*, 21: 317.

⁸ el-Kurtubî, Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), 3/236.

⁹ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (T. Y. Alp, Çev.) (İstanbul: Mahya Yayınları, 2015).

¹⁰ İbnü'l-Esir, İzzüddîn, *Üsdül-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Beyrut: 2012), s. 912;

¹¹ Tayyar Altıkulaç, “*İkrime el-Berberî*” DİA, (İstanbul, 2000) 22/40.

¹² İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame, (Suriye Dâru'r-Reşid,1986), 1. Baskı, 1/397.

¹³ Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân b. Cüvvân, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981), 2. Baskı, 2/9.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/ 17.

İkrime el-Berberî'ye övgüde bulunmuştur: “Eğer İkrime hadis ilminden elini çekerek hadisini gizlemiş olsaydı, insanlar onun hadisine ulaşabilmek için çok meşakkatli yolculuklara çıkmak zorunda kalırlardı.”¹⁵ Buhârî (ö. 256) ise İkrime el-Berberî için “İkrime'nin ilmüne muhtaç olmayan hiçbir arkadaşımız yoktur” demiştir.¹⁶ Her ne kadar bazı kaynaklar kimi muhaddislerin İkrime el-Berberî'den hadis nakletmekten kaçındıklarını ileri sürmüşseler de¹⁷ bu muhaddislerin eserlerini incelediğimizde tam anlamıyla İkrime'den hadis nakletmekten kendilerini alikoyamadıklarını görmekteyiz. Ayrıca İkrime bu kadar övgüye mazhar olsa da kendisi çok ciddi şekilde haricilik ve yalancılıkla ithama maruz kalmıştır.¹⁸ İkrime el-Berberî hicri yüz beş¹⁹ yılında Medine'de²⁰ vefat etmiştir.

2.1.3. Katâde (ö. 117/735)

Tam adı: Katâde b. Diâme b. Amr b. Rebia b. Amr b. Hâris b. Sedûs es-Sedûsî el-Basrî şeklindedir.²¹ Künyesi ise Ebu'l Hattâb'tır.²² Katâde b. Diâme, 60/680 yılında²³ Basra'da, âmâ olarak, bedevi bir ailede²⁴ dünyaya geldi.²⁵ Katâde yıllarca ilim tahsil etmiştir. Tabiînin büyük imamlarından Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110) yanında on üç sene kalmış bu yıllar zarfında ondan hadis,²⁶ kıraat, tefsir ve diğer ilimler bakımından istifade etmiştir.²⁷ Katâde, Hasan-ı Basrî'den en fazla hadis alan ve Hasan-ı Basrî'nin talebeleri arasında en başarılı olan talebe olmuştur.²⁸ Said b. Müseyyeb (ö. 94) Katâde hakkında “İrak'tan, ondan daha güçlü hafızaya sahip olan kimse gelmedi”²⁹ demiştir. Katâde, “Hiç kimseden bana söylediği bir hadisi tekrarlamasını asla istemedim. Her ne duyduysam derhal ezberledim.”³⁰ diyerek ezber gücünün kuvvetini ortaya koymuştur.

Katâde Hadis ilminde “hâfız”,³¹ “sika”³² ve rivayeti delil olarak kullanılan bir âlimdir.³³ Yahya b. Maîn (ö. 233) Katâde'yi sika olarak nitelemiştir.³⁴ Ayrıca Katâde, hiç ayırım gözetmeden herkesten ve her türlü rivayeti almasından³⁵ dolayı eleştirilmiştir. Zehebî (ö. 748), Katâde'nin rivayetleri ile ilgili olarak “Katâde, tedlis yaptığı bilinen bir râvidir. (Buna rağmen) Hadis rivayet ederken hadisi ravisinden duyduğunu ifade etmişse o rivayetin hüccet olarak kullanılabilceği konusunda icma vardır.” demiştir.³⁶ Katâde, 117/ 737 yılında Vâsıt'ta, veba hastalığı sebebiyle 57 yaşındayken vefat etti.³⁷ 118 yılında vefat etti diyenler de vardır.³⁸

2.1.4. Şu'be (ö. 160/776)

Tam adı, Şu'be b. el-Haccâc b. Verd el-Atekî el-Ezdî Ebû Bistâm el-Vâsıtî'dir.³⁹ Ebû Bistâm diye künyelenmiştir.⁴⁰ Bir rivayete göre 80/699 yılında, Abdülmelik b. Mervân'ın (ö.86) halifeliği döneminde,⁴¹ diğer rivayete göre 82/701 senesinde,⁴² doğmuştur.⁴³ Sufyân (es-Sevrî): (ö. 161) “Şu'be, Hadis (İlmi'n)'de, Emîru'l-Mü'minin'dir.” derdi.⁴⁴ Muhammed b. Sa'd (ö.230): “Şu'be, sika, me'mûn⁴⁵, sebt⁴⁶, hüccet⁴⁷ ve Sâhibu'l-Hadis⁴⁸ti.” demiştir.⁴⁹ Aynı şekilde Abdullah el-İclî de (ö.261):

¹⁵ Zehebî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 1. Baskı, 3/ 106.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/31.

¹⁷ El-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/ 292.

¹⁸ Detaylı Bilgi için bkz. Muhammed Ersöz, *Bir Tabiün Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi*, Şımak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011), 1 yıl: 2 cilt: II sayı: 3

¹⁹ Ömer Rızâ Kakhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), t.y. 6/290.

²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Semerkand Yayınevi, (2018) 2. Baskı, İstanbul, s. 349.

²¹ İbn Hallikân, Ebu'l Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l A'yân, Dâru's-Sekâfe*, Beyrut ty, 4/85.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1983) 7/229.

²³ İbn Hallikân, a.g.e., 4/ 85.

²⁴ Abdulhamit Birışık, “*Katâde b. Diâme*”, DİA, 25/22.

²⁵ İbn Hallikân, a.g.e., 4/85.

²⁶ Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî *Târîhu'l Kebîr*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb el-İlmiyye), ty, 7/185.

²⁷ Abdulhamit Birışık, “*Katâde b. Diâme*”, DİA, 25/ 22.

²⁸ İbn Ebu Hâtüm, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve'l-Ta'dîl*, (Beyrut: İhyai't-Turâs el Arabî, 1952), 7/135.

²⁹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Tezkirâtü'l Huffâz*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsne, 1955), 1/12.

³⁰ Zehebî, a.g.e., 1/ 92.

³¹ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstulahları Sözlüğü*, M.Ü.İ.F., (İstanbul, 2016), s.109.

³² Aydınlı, Abdullah, a.g.e. s.277.

³³ İbn Sa'd, a.g.e., 7/229;

³⁴ El-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r -Ricâl*, thk. Beşşâr A. Marûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996), 23/ 498.

³⁵ İbn Hacer, el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed, *Tehzîbu'l-Tehzib*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1326), 8/317.

³⁶ Zehebî, a.g.e., 5/271.

³⁷ İbn Hallikân, a.g.e., 4/ 85.

³⁸ El-Mizzî, a.g.e., 23/ 498.

³⁹ El-Mizzî, 12/479-480.

⁴⁰ Alî b. Abdullah b. Ca'fer el-Medîni, *el-İlel*, Thk. Mustafa el-A'zamî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980), s.38.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nubelâ*, 7/203.

⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nubelâ*, 7/203.

⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nubelâ*, 2/10.

⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/245; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/491.

⁴⁵ Aydınlı, Abdullah, a.g.e. s.175.

“Şu’be, Hadis’(İlmi’n)de, sika ve sebtti.” demiştir.⁵⁰ Ebû Abdillâh Şemsuddîn ez-Zehebî (ö.748): “Şu’be, (Hadis İlmi’nde) imâm⁵¹ ve hâfizdir.” demiştir.⁵²

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241) ise “Hadis (İlmi’n)’de hadis hâfiz ve müteşebbitleri dörttür. Sufyân es-Sevrî, (ö.161) Şu’be, Zuheyr (b. Harb b. Şeddâd) (ö.160), Zâide’ (b. Kudâme)dir. (ö.161)” demiştir.⁵³Şu’be b. el-Haccâc, Basra’da (ö.160) senesi başlarında vefat etmiştir.⁵⁴ Vefat ettiğinde, 77 yaşlarındaydı.⁵⁵ Vefat ettiği gün, ise Sufyân es-Sevrî (ö.161),“Hadis (İlmi) öldü.”⁵⁶ Diyerek Şu’be’nin hadis ilmi açısından önemini ifade etmiştir.

2.1.5. Vehb B. Cerîr (ö. 206/ 822):

Tam adı Vehb b. Cerîr b. Hâzım b. Zeyd b. Abdullah b. Şuc’a el- Ezdî Ebu’l Abbâs el- Basrîdir. Kaynaklarda hakkında çok detaylı bilgi bulunmamakla beraber Hadis alimlerinin değerlendirmeleri şu şekildedir;

Süleyman b. Dâvud el- Kazzâz er- Râzî Ahmed b. Hanbel’e Basra’ya gideceğini ve orada kimden okuması gerektiğini sormuş Ahmed b. Hanbel ise Vehb b. Cerîr ve Ebû Âmir el- Akdi’yi önermiştir. Osman b. Sa’id ed -Dârimî’nin rivayetine göre Yahya b. Maîn (ö. 233) onun güvenilir olduğunu söylemektedir. Abdurrahman b. Ebî Hâtim’in babası Vehb b. Cerîr’i sadûk⁵⁷ olduğunu söylemiştir. Ayrıca babasına Vehb b. Cerîr, Ravh b. Ubâde (ö.205) ve Osman b. Ömer arasından hangisini tercih edersen denildiğinde ise Vehb b. Cerîr bana diğer ikisinden daha sevimli gelir demiştir. Ayrıca Vehb’in hadisini sâlih⁵⁸ olarak nitelemiştir.⁵⁹

İbn Hibbân (ö.354) ve Ahmed b. Abdullah el- Açlî el- Basrî ise Vehb b. Cerîr’i sika bir râvi olarak kabul etmişlerdir. Vehb b. Cerîr 206 senesinde hac dönüşünde Medine’den 6 mil uzaklıkta bulunan Meçşan bölgesinde vefat etmiş, ardından Basra’ya defnedilmiştir.⁶⁰

2.1.6. Zekeriyâ B. Yahyâ B. Mûsâ B. İbrâhîm en-Neysâbûrî

Makalenin konusu olan hadisin bir kaynaktan geçmesi ve bu kaynağın şerhlerinin de olmamasının getirdiği bilgi azlığından dolayı senet zincirinde bulunan Zekeriyâ b. Yahyâ b. Mûsâ b. İbrâhîm en - Neysâbûrî isimli raviyi cerh ve ta’dil başta olmak üzere diğer kitaplarda tespit edemedik.

2.1.7. Ebû Hâmid Ahmed B. Muhammed B. Ahmed B. Şuayb B. Hârûn B. Mûsâ: (ö.355/965)

Tam adı Ebû Hamid Ahmed b. Muhammed b. Şarek el-Herevî’dir. Son zaman ravilerini özellikle dördüncü asırda yaşayan ravileri cerh ta’dil kitaplarında tespit etmek ve detaylı bilgi bulmak çok zordur. Bundan dolayı ravi hakkında kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Zehebî Ebû Hâmid’i “Hâfiz, Müfessir, Müftî” olarak vasıflamış ve “Şâfiî” olduğunu söylemiştir. Hâkim ise onu hadisi güzel olarak değerlendirmiştir. Vefatı hakkında iki rivayet vardır. Ebû Nadr el -Fâmi üçyüz elli sekiz de vefat ettiğini söylerken Hâkim ise 355’te vefat ettiğini ifade etmiştir.⁶¹

2.1.8. El- Hâfiz Ebû Abdullah (405/1014)

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrîdir. Rebûlevvel 321 (3 Mart 933) tarihinde Nişâbur’da doğmuştur. Hâkim, hadis usulünün mütekaddimîn döneminin ilk âlimlerindedir. Hadis ilimlerini de zamanının en meşhur hocaları olan Ebû Ali el-Hâfiz, el-Cübbâî (ö. 303) ve Ebû Ahmed el-Hâkim (ö. 378) ve Dârekutnî (ö. 385) gibi âlimlerden almıştır.⁶² Hâkim’in güvenilir olduğunu söyleyen Ebû Bekir Hatîb, Nisâbur’da İbrahim b. Muhammed el-Urmevî’nin onun

⁴⁶ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s.273.

⁴⁷ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s.118.

⁴⁸ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s.264.

⁴⁹ Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, 7/38; el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 2/494.

⁵⁰ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 12/494.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n Nubelâ*, 7/213

⁵² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n Nubelâ*, 7/202

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu’l-İlâl*, 2/ 101.

⁵⁴ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 12/490; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, 7/38.

⁵⁵ en-Nevevî Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b.Şeref, *Tehzibu’l-Esmâ ve’lLuğât*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, trz), 1/245.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu’l-İlâl ve Ma’rifeti’r-Ricâl*, (Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), (İstanbul: el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1987), 2/354.

⁵⁷ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s. 262.

⁵⁸ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s. 271.

⁵⁹ el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 31/123; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n Nubelâ*, 9/443.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/443; el-Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 31/ 124.

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 16/274.

⁶² Zehebî, *Siyer*, 17/165.

hakkında şöyle söylediğini anlatmıştır: “Hâkim, sika, Şîliğe eğilimli, âlim ve salih biridir.”⁶³ İlim, irfan, fazilet ve hıfz sahibidir. Onun hadis alanında birçok telifi vardır.⁶⁴ Abdülgâfir b. İsmail (ö. 529) ise Hâkim hakkında şu değerlendirmeleri sıralamaktadır: “Hâkim kendi asrındaki hadis ehlinin imamıdır. O, zamanının en hâfızı idi. Hâkim’in çağdaşı olan Ebû Sehl es-Su’lûkî, İbn Fûrek (ö. 406) ve diğer âlimler onu kendilerinden üstün görmüşlerdir. Fazilette ve iltifatta da onlara gereken saygıyı göstermişlerdir.”⁶⁵

Şahıslar hakkında tenkitte bulunan ve sözleri geçerli olanları değerlendiren Zehebî, bunları yirmi iki tabakaya ayırmış Hâkim’i de onuncu tabakada zikretmiştir.⁶⁶

Hâkim, Cerh ve’t -Ta’dîl konusunda içtihat ehli bir kimseydi. Ama zayıf olan raviyi sika gösterdiğinden dolayı mütesâhil olarak kabul edilmiş, hatta bazen sika raviyi zayıflıkla itham etmiştir.⁶⁷ Hâkim, el-Müstedrek’te zayıf râvileri hatta çok zayıf râvileri zikrettikten sonra akabinde sahih râvileri zikretmiştir. Bundan dolayı Zehebî, Men Yu’temedu Kavluhum fi’l-Cerh ve’t-Ta’dîl adlı eserinde Hâkim, Tirmizî (ö. 279) ve Beyhakî’yi (ö. 458) mütesâhiller (gevşek davrananlar) arasında saymıştır.⁶⁸ Bazı âlimler Hâkim hakkında Şîi veya Râfizî diye ithamda bulunmuşlardır. Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: “Şîi eğilimi olmakla birlikte ilim deryası idi. İbn Tâhir, Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Herevî’ye (ö. 481) Ebû Abdillâh el-Hâkim’e dair soru sormuş, o da İbn Tâhir’e, hadiste sikadır fakat kötü bir Râfizî’dir”⁶⁹ cevabını vermiştir. Subkî (ö.756) ise Şîi olmadığını ispat etmeye çalışırken şu ifadeleri kullanmıştır. “Hâkim Müstedrek’te Hz. Ebû Bekir, (ö. 13) Hz. Ömer (ö.23) ve Hz. Osman (ö.35) hakkında başlı başına bir başlık açarak onların faziletinden bahsetmiş ve Hz. Osman’ı Hz. Ali’den (ö.40) önce zikretmiştir.”⁷⁰ Hâkim 405 yılında 84 yaşında vefat etmiştir.

2.1.9. Beyhakî (ö.458/1066)

Tam adı şöyledir, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakîdir. Hicrî beşinci asırda yaşayan Beyhakî’ni hakkında daha detaylı bir bilgi olması gerekirken hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Beyhakî hakkında “Hadîs ilminde Beyhakî’nin ikincisi/bir benzeri ve Horasan’da yaşadığı zamanda Hz. Peygamber’in hadislerini anlama kabiliyeti olan bir başkası yok.” diyen Ebû’l-Hasen el-Beyhakî (öl. 565), soyunun Şâmkân ve Nûbahâr’dan geldiğini ve kendinden önceki atalarının Şâmkân’a nispet edildiğini ifade etmekte ancak Beyhakî’nin Beyhak’a bağlı Hüsrevci’de doğduğunu nakletmektedir.⁷¹

Zehebî’nin (ö.748) Beyhakî hakkındaki şu sözü ise onun fıkıh bilgisini de ortaya koymaktadır. “Şayet Beyhakî, kendine ait içtihat edebileceği bir mezhep kurmak isteseydi, ilminin genişliği ve ihtilaflar hakkındaki bilgisi sayesinde buna güç yetirebilirdi.”⁷² O kendi asrında, muhaddislerin en bilgisi idi. Büyük fakih ve hâfız, usûl bilgisine ve hadiste ihtilâflar konusuna vâkıf olan, furû’u da iyi bilen, Müslümanların imamlarından idi. Adâlet ve zabt itibarıyla de çağının ender kişilerden biriydi. O, Şeyh-i Horasân lâkabıyla sika ve itkân⁷³ sahibidir.⁷⁴ Ayrıca Beyhakî, “istihâre”yi eserin ismi ve tasnifin de kullanmakla yetinmeyip rivayetin sıhhatini ve merfu olup olmadığını neticeye kavuşturmada başvurduğu bir teknik olduğunu görmekteyiz.⁷⁵ Beyhakî’nin rüya tekniğini rivayetlerini değerlendirmede kullanmasının ne derece isabetli olduğu konusu tartışmaya açıktır.

⁶³ Zehebî, *Siyer*, 17/168.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Medineti’s-selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2001), 5/473.

⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 17/169-170-171; Subkî, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, 4/159.

⁶⁶ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Zikru men Yu’temedu Kavluhu fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Mektebü’l-Matbuati’l-İslâmiyye, 1980) s. 196.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Yağmur Osman, *Hâkim en -Neysâbüri’nin Hadis Usûlü Anlayışı*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (2020), s.324-326.

⁶⁸ Zehebî, *Zikru men Yu’temedu Kavluhu fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl*, s. 196.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, 17/174.; geniş bilgi için bkz. Yağmur Osman, *Hâkim en -Neysâbüri’nin Hadis Usûlü Anlayışı*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (2020), s.45-55.

⁷⁰ Subkî, Tâceddin Ebû Nasr Abdolvahhâb Ali Abdulkâfi, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-kubrâ* thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi-Abdülfeftâh M. el-Hulvî, (Kahire: Dâru’l-İhya, 2008), 4/167.

⁷¹ Ebû’l-Hasen el-Beyhakî, ‘Alî b. Zeyd b. Muhammed. *Târîhu Beyhak ve zikru’l-’ulemâ ve’l-e’imme ve’l-efâdil ellezine nebegû fihâ ev intekâlû ileyhâ*. thk. Yûsuf el-Hâdî. (Dımaşk: Dâru İkrâ’, 2004), s.345.

⁷² Zehebî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şu’ayb el-Arna’ût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 18/169.

⁷³ Aydınli, Abdullah, a.g.e, s. 144

⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/75-76; Zehebî, *Tezkire* 3/1133.

⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyâya Verdiği Değer*, C.Ü.İ.F.D., s. 178.-183.

Beyhakî, Neysâbur'da ömrünün sonlarına iken hastalanmış, akabinde 74 yaşında⁷⁶ 10 Cemâziye'l-Evvel (Ülâ) 458/9 Nisan 1066'da cumartesi günü vefat etmiş, daha sonra Neysâbûr'a iki günlük mesafede olan Beyhak'a götürülüp buraya defnedilmiştir.⁷⁷

3. HADİSİN SENET DEĞERLENDİRMESİ

Senet değerlendirmesine geçmeden şunu söylemeliyiz ki makalenin konusu olan hadiste “Telfik” yapıldığı yani birkaç hadisin birleştirilip, karşı tarafa bir rivayet gibi aktarıldığı kanaatindeyiz. Bundan dolayı senet değerlendirmesi yaparken ilk önce makalenin konusu olan Beyhakî'deki rivayet hakkında yorumları söyledikten sonra bu rivayetle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz rivayetlerinde senet değerlendirmelerini kısa şekilde aktaracağız.

Beyhâkî (ö. 458)'nin hocası konumundaki Ebû Abdullah, hadisi naklettikten sonra: “İkrime Ömer'den bu hadisi işitmemiştir/almamıştır. Ömer'den maksadı İbn Ömer'dir”⁷⁸ demiştir. Sehâvî (ö. 902) ise Beyhâkî'de geçen rivayete vurgu yaparak, İkrime'nin Ömer aracılığıyla “merfû”⁷⁹ olarak rivayet ettiği bu hadisin “isnadının zayıf” olduğunu belirtmektedir.

Sadece الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ “Namaz Dinin Direğidir.” şeklinde rivayet edilen hadisin değerlendirmesi Nevevî, (ö. 676) Tenkih adlı eserinde “münker”⁸⁰ ve “bâtıl”⁸¹ olduğunu söylerken, Taberânî (ö. 360)'nin de aynı görüşte olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan Deylemî (ö. 509) bu hadisi Hz. Ali'den “merfû” olarak ve “Namaz dinin direğidir, cihat amelin zirvesidir, zekât bu ikisi arasındadır” şeklinde rivayet etmiştir. Bunlara ilaveten Kıvâmu's-Sünne Et-Teymî (ö. 535) Terğîb'inde, “Namaz İslâm'ın direğidir” şeklinde, Kudâî (ö. 454) ise İsa b. Meysere>Ebî Zinâd>Enes tarikiyle merfû olan hadisin, “Namaz mü'minin nurudur” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁸² Yine Sehâvî'nin belirttiğine göre Hadis Usûlü âlimlerinden İbn Salâh (ö. 643), Şerhu Müşkili'l-Vasît adlı kitabında bu hadisin sadece “Namaz dinin direğidir” şeklindeki kısmına yer vermiş ve böyle bir hadise kendisinin vâkıf olmadığını ifade etmiştir.⁸³

Hadis Hâfız İbn Hacer (ö. 852) bu hadisi, Buhârî (ö. 256)'nin hocası Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 219)'ın Kitâbu's-Salât'ında, Habîb b. Süleym>Bilâl b. Yahyâ tarikiyle “bir adam Hz. Peygamber (sav)'e geldi ve ona namaz hakkında soru sordu. Hz. Peygamber de ‘namaz dinin direğidir, buyurdu’ şeklinde rivayet ettikten sonra, “Mürsel”⁸⁴ olduğunu ve ricâlinin/ravilerinin “sika” olduğunu ifade etmektedir. Bu rivayet aynı şekilde Dârekutnî (ö. 385)'nin Sünen'inde İbn Abbâs>İbn Ömer tarikiyle rivayet edilmiş ve “hasen”⁸⁵ olarak değerlendirilmiştir. Fakat İbn İshâk'tan “an'ane”⁸⁶ yoluyla aktarılmıştır. Dârekutnî ve İbn Hibbân (ö. 354) Duafâ'da bu hadisi başka bir tarikten “zayıf”⁸⁷ olarak rivayet etmişlerdir. Çünkü o senette Mahbûb b. el Cehm diye birisi vardır ki, o “zayıftır” denilmiştir.⁸⁸ Son olarak Nâsiruddîn Elbânî (ö. 1999) ise Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l Mevdû'a adlı eserinde bu hadisin, “Namaz dinin direğidir, cihat amelin zirvesidir, zekat bunun arasındadır” şeklindeki rivayetin

⁷⁶ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmâ'il Merve-Mahmûd el-Arna'ût (Beirut: Dâru Sâdir, 1999), 1/393.

⁷⁷ İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dîmâşkî. *Tebyînu kizbi'l-müfterî fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebû'l-Hasen el-Eş'arî* (Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Mukaddime ve Ta'likât'ı ile birlikte). thk. Enes Muhammed 'Adnân eş-Şerfâvî. (Dîmâşk: Daru't-Takvâ, 2018), s. 501.

⁷⁸ Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, 4/ 300, (No:2550).

⁷⁹ Senedi nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'e açıkça veya hükmen nispet edilen hadis. Geniş bilgi için bkz: Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, M.Ü.İ.F., (İstanbul, 2016), s. 175- 176.

⁸⁰ Zayıf bir râvînin sika râvîye muhâlif olarak rivâyet ettiği hadistir. Geniş bilgi için bkz: Salih, Subhî, *'Ulûmu'l-Hadis ve Mustalihuhu*, (Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları), çev.: Yaşar Kandemir, D.İ.B., (Ankara: 981), s. 171-174

⁸¹ Uydurma (mevzû) hadis manasında kullanılır. Geniş bilgi için bkz: Aydınlı, a.g.e., s. 39.

⁸² Sehâvî, Abdurrahmân b. Muhammed, *Makâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesir mine'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ ale'l-Elsine*, thk. Muhammed Osman el-Haşat, (Beirut: 1405/1985), s. 427-428; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *et-Telhisu'l-Habir fi Tahriri Ehâdisi'r-Râfi'i el-Kebîr*, thk. Hasan Abbas Kutub, (1416/1995), 1/308.

⁸³ Sehâvî, a.g.e., s. 427.

⁸⁴ Senedinden bir sahâbî düşen hadis. Geniş bilgi için bkz: Salih, a.g.e., s. 137-139.

⁸⁵ Râvîsi yalancılıkla itham edilmemiş ve bunun gibi vecihten rivâyet edilmemişse, şâz da değilsen bu hadis Tirmizî'ye göre “hasen hadis”tir. Tirmizî, “hasen hadis” ifadesiyle kendisine göre “isnadı hasen” olanı kast ettiğini ifade etmiştir. (Cemal Ağırman, “Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2- 2006), s. 80.

⁸⁶ Lafzından da anlaşılacağı üzere tahdîs ve sema sözleri açıkça belirtilmeden senedinde عن فلان فلان (denen hadistir. Geniş bilgi için bkz: Salih, a.g.e., s. 186-188.

⁸⁷ Zayıf Hadis: Sahih ve Hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzu olduğu da söylenemeyen hadis. Geniş bilgi için bkz: Aydınlı, a.g.e., s. 336.

⁸⁸ İbn Hacer, *Telhisu'l-Habir*, 1/308. Hakkında muteber bir tevsik(belge, kayıt) bulunmayan; fakat sebebi söylenmediği halde zayıf olduğu belirtilen kimse hakkında “ضعيف” tabiri kullanılır. Geniş bilgi için bkz. Salih, a.g.e., s. 113.

“oldukça zayıf” olduğunu ifade etmiş⁸⁹ ve Beyhakî rivayeti ise zayıf olarak değerlendirmiştir.⁹⁰ Suyûtî (ö. 911) ise bazı rivayetler için “zayıf”, bazıları içinse “hasen” yorumunda bulunmuştur.⁹¹

4. HADİSİN BAZI RİVAYETLERDEKİ ZİYADE VE MEŞHUR İFADELERİ

Makalenin konusu olan hadisin Kütübü-Tis’a kaynaklarında geçmediğini sadece Beyhakî kaynaklı olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber genel bir kaynak taraması yaptığımızda söz konusu rivayetin üç hadis metni ile birleştirilip bir hadis gibi rivayet edildiğini yukarıda söylemiştik. Bundan dolayı benzer lafızları ve ziyade lafızları aşağıda üç metin şeklinde inceleyeceğiz.

Nesâî’nin (ö. 303) Sünen’inde **أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ إِقَامُ الصَّلَاةِ لَوْ قَتَبَهَا** Peygamberimize “Allah’a hangi amel daha sevimidir?” sorusu yöneltilmiş, Peygamberimiz ise “vaktinde kılınan namaz” diye cevaplamıştır.⁹²

Ahmed b. Hanbel’in (ö.241) Müsned’in de ve İbn Hibbân’ın (ö.354) Sahih’in de: **أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «الصلوة لوقتها»** aynı şekilde Peygamberimize “Hangi amel daha faziletlidir?” sorusu yöneltilmiş, Peygamberimiz ise “vaktinde kılınan namaz” cevabını vermiştir.⁹³

Dârekutni’nin (ö.385) Sünen’in de ise **أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ الْإِيمَانُ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ** «قِيلَ ثُمَّ مَاذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الصَّلَاةُ لَوْ قَتَبَهَا» Peygamberimize “hangi amel en faziletlidir?” sorusu yöneltilmiş, Peygamberimiz ise “Allah’a iman etmek” demiştir. Sahabeler sonra en faziletli amel hangisi dediğinde ise cevabı “vaktinde kılınan namaz” olmuştur.⁹⁴

Buhâri,(ö.256) Müslim (ö.261) ve İbn Hibbân’ın (ö.354) Sahîhi, İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235) Musannefi ve Ahmed b. Hanbel’in (ö.241) Müsned’in de, **أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ الصَّلَاةُ عَلَى وَقْتِهَا قَالَ ثُمَّ أَيُّ قَالَ ثُمَّ بَرُّ** yine Peygamber Efendimize “Allah’a en sevimli amel hangisidir?” sorusu yöneltilmiş, Peygamberimiz ise “vaktinde kılınan namaz”, sonra en sevimli amel hangisi denildiğinde “anne ve babaya iyi davranmak” demiş, yine sonra hangi amel denildiğinde ise “Allah yolunda cihat etmek” demiştir.⁹⁵

Makalenin konusu olan hadisin ilk kısmında da olduğu gibi Sahabe’lerin Peygamberimize “Allah’a en sevimli amel nedir?” sorusunu birçok kere yönelttiklerini görmekteyiz. Ve cevapların birçoğunda ise “vaktinde kılınan namaz” ifadesini kimi rivayetlerde ilk sırada kimi rivayetlerde ise ikinci sırada rastlamaktayız. Hadis metninin ikinci bölümü olarak ifade ettiğimiz “Namazı terk eden dinini terk etmiş gibidir.” cümlesini araştırdığımızda benzer ve ziyade rivayetler şu şekildedir;

İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235) Musannef adlı eserinde **لَأَنْ أَرْنِي أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَشْرَبَ خَمْرًا، إِنِّي إِذَا شَرِبْتُ الْخَمْرَ تَرَكْتُ** İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235) Musannef adlı eserinde **لَأَنْ أَرْنِي أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَشْرَبَ خَمْرًا، إِنِّي إِذَا شَرِبْتُ الْخَمْرَ تَرَكْتُ** Abdullah b. Amr’dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir; “Zina etmek bana içki içmekten daha güzel gelir. Zira içki içtiğimde namazı terk ederim. Namazı terk edenin de dini yoktur.”⁹⁶

Heyseni’nin (ö. 807) *Mecme’uz -Zevâid ve Menbe’ul Fevâid* isimli eserinde ise Ebû Derdâ’dan (ö. 32) gelen rivayette Peygamberimiz, **مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ** “Kim namazı bilerek terk ederse ameli

⁸⁹ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme*, (Riyâd: 1412/1992), 8/276.

⁹⁰ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme*, (Riyâd: 1412/1992), 14/1066.

⁹¹ Suyûtî, Celâleddîn b. Ebî Bekr, 1425/2004, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, (Beyrut/Lübnan: 1425/2004), 2/319-320, (No. 5185-5187).

⁹² Nesai, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986-1406), 1/292, (No: 611).

⁹³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el- Arnaûtî- Âdil Mürşid, (Müessesetü'r-Risâle, 1421-2001), 45/63, (No: 27103); İbn Hibban. Muhammed İbn Hibbân İbn Ahmed Ebû Hâtim Temimî. *Sahih-u İbn Hibbân*. thk. Şuayb el- Arnaût. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408-1988). 4/342, (No:1478).

⁹⁴ Darekutni, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi. *Sünenü'd-Dârekutni*. thk. Şuayb el-Arnaût/Hasan Abdulmün'im Şelbi/Abdullatif Harzullah/Ahmed Berhüm, (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 1/466, (No: 978).

⁹⁵ Buhari. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi. *El-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihî (Sahîh'l-Buhârî)*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. (Dâru Tavki'n-Necâh, 1422), Mevâkiti's - Salat 5 (No:527); Müslim, İbn Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbüri. *El-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar bi-Nakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillâh..* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Beyrut: Dâru'l-Hayâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz) İman 36 (No:137); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el- Arnaûtî- Âdil Mürşid, (Müessesetü'r-Risâle, 1421-2001), 7/5 (No:3890); İbn Hibban. Muhammed İbn Hibbân İbn Ahmed Ebû Hâtim Temimî. *Sahih-u İbn Hibbân*. thk. Şuayb el- Arnaût. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408-1988), 4/341, (No: 1477).

⁹⁶ İbn Ebi Şeybe. Ebûbekir Abdullah ibn Muhammed İbn Ebî Şeybe. *Musannefi İbn Ebî Şeybe*. thk. Kemâl Yusuf. (Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/97, (No :24062).

boşa çıkmıştır”⁹⁷ demiş, Enes b. Mâlik’den (ö. 93) gelen rivayette ise **مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ جَهَارًا** “Kim namazı bilerek terk ederse aleni şekilde kâfir olmuştur.” demiştir.⁹⁸

Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241) Müsnedi, İbn Hacer Askalâni’nin (ö.852) *Metâlibu’l Âliye* isimli eserinde, Abdurrezzak’ın (ö. 211) Musannefinde, Taberâni’nin (ö. 360) el- Mu’cemu’l Kebîrinde ve Heysemî’nin (ö. 807) “*Mecme’uz -Zevâid ve Menbe’ul Fevâid*” isimli eserlerinde **مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ جَهَارًا** “Kim namazı bilerek terk ederse Allah’ın zimmeti/himayesi o kişiden kalkar.” şeklinde rivayette mevcuttur.⁹⁹ Yine Heysemî’nin “*Mecme’uz -Zevâid*” isimli eserinde Abdullah b. Mes’ûd’dan (ö. 32) rivayetle Peygamberimiz **مَنْ لَمْ يَصَلِّ فَلَا دِينَ لَهُ** “Kim namaz kılmazsa onun dini yoktur.” demiştir.

Rivayetin ikinci bölümü olarak ifade ettiğimiz “Namazı terk edenin dini yoktur.” kısmı yukarıda da bahsettiğimiz gibi birçok kaynakta benzer ifadelerle veya ziyade lafızlarla gelmiştir. Hadisin üçüncü bölümü olan “Namaz dinin direğidir.” cümlesi ise aşağıda zikredeceğimiz kaynaklarda farklı lafızlarla şu şekilde geçmektedir:

Münâvi,(ö. 1031) “*el-Fethu’s-semâvî*” isimli eserinde **الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ وَالزَّكَاةُ قَنْطَرَةُ الْإِسْلَامِ** “Namaz Dinin Direğidir. Zekât İslam’ın Köprüsüdür.” şeklinde gelmiştir. Bu hadis hakkında da makalemizin konusu olan hadiste olduğu gibi iki ayrı hadisin birleştirildiği yorumu yapılmıştır.¹⁰⁰

Gazâlî,(ö. 505) İhyâ’u Ulumi’d -Din adlı eserinde senetsiz bir şekilde “**الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ**” “Namaz dinin direğidir. Kim namazı terk ederse dinini yıkmıştır.” hadisini zikretmiştir.¹⁰¹ Kudâî (ö.454) ise “*Müsnedu’s Şihâb*” isimli eserinde Enes b. Mâlik (ö.93) Peygamberimizden **الصَّلَاةُ نُورُ الْمُؤْمِنِ** “Namaz mü’minin nurudur.” hadisini zikretmiştir.¹⁰² Suyuti (ö.911) *Cem’u’l Cevâmi* kitabında Bilâl b. Yahya’dan rivayetle bir adam Peygamberimize gelerek namaz hakkında soru sorunca Peygamberimiz cevap olarak **“الصَّلَاةُ عُمُودُ الدِّينِ”** lafzıyla “Namaz dinin direğidir.” demiştir.¹⁰³

Hadisin son bölümünü ifade eden “Namaz dinin direğidir.” cümlesinin farklı ifadeleri ve ziyade lafızları zikrettiğimiz şekliyledir. Benzer lafızlar, ziyade ve meşhur ifadeleri zikrederken bu rivayetler hakkında alimlerin değerlendirmeleri gibi bilgilere makale uzamasın diye değinmedik. Sonuç olarak söz konusu hadisin birçok benzer ve meşhur lafızlarının olduğunu görmekteyiz.

5. HADİSİN METİN DEĞERLENDİRMESİ

Makalenin konusu olan hadisin metin değerlendirmesini üç konu üzerinden yapacağız; Bunlar, “Vaktinde kılınan namaz” ile ne kastedildiği, “Namazı terk edenin dininin olmayacağı” sözünden ne anlamamız gerektiği ve “Namaz dinin direğidir.” cümlesinin bize ifade ettiği mesajlar nelerdir?

5.1. Vaktinde Kılınan Namaz

Sözlükte vakit; bir işin yapılageldiği, olageldiği, saat, gün, mevsim,¹⁰⁴ kendisine süre tayin edilen her şey, zamanın belirli bir miktarı,¹⁰⁵ zamanın şimdiki halinden ibaret, geçmiş ve gelecek zamanla ilgisi olmayan şey¹⁰⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Bazı ibadetlerin ifa edilebilmesi için o ibadete mahsus vaktin girmesi gerekmektedir. Bir vakit ile bağlı olan ibadetler vakti gelmeden yerine getirilemez. Namaz da mutlak nafiye haricinde, vakitle tayin edilmiş ibadetlerdendir. Makalenin bu kısmında namaz ile vakit ilişkisini Kur’an’ı Kerim, sünnet ve İslam hukuku açısından üç başlıkla ele alacağız.

⁹⁷ Heysemî. Ebû bekr b. Süleyman Heysemî. *Mecme’uz -Zevâid ve Menbe’ul Fevâid*. thk. Hüsâmeddin Kuddusi, (Mektebetü’l Kuddusi, 1414-1994), 1/295, (No:1639).

⁹⁸ Heysemî. Ebû bekr b. Süleyman Heysemî. *Mecme’uz -Zevâid ve Menbe’ul Fevâid*. thk. Hüsâmeddin Kuddusi, (Mektebetü’l Kuddusi, 1414-1994), 1/295, (No: 1634).

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/357, (No:27364); İbn Hacer Askalani. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el -Askalâni. *Metâlibu’l Âliye*, (DârulÂsım. 1419-1420), 4/593, (No:662); Abdurrezzâk. Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi ‘el-Himyerî el-Yemânî es-San ‘ânî. *El-Musannef*. thk. Habîbu’r-Rahmân el- ‘Azamî. Hind, (el-Meclisü’l-İlmî, 1403), 3/124, (No:5008); Taberani. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. (Kahire: Mektebetü İbnTeymiye, 1415/1994), 20/117, (No:233); Heysemî, *Mecme’uz -Zevâid ve Menbe’ul Fevâid*, 1/295, (No:1635).

¹⁰⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârîfin b. Nüriddîn Ali el-Münâvî, *el-Fethu’s-semâvî (bi’fî)-tahrici ehadîsi Tefsiri’l-Kâdı’l-Beyzâvî*, thk. Ahmed Müctebî, (Dârul Âsım, tsz) 1/132, (No:30).

¹⁰¹ Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmî’d -Din*, (Beyrut: Dar’ul Maârif Beyrut, tsz), 1/147.

¹⁰² Kudâi. Ca’fer b. Ali Kudâi, *Müsnedu’s Şihâb*. Thk. Abdulmecîd es -Selefi. (Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1407-1986), 1/117, (No:144).

¹⁰³ Suyuti. Celâleddîn b. Ebu Bekr. Cem’u’l Cevâmi, thk. Muhtâr İbrahim el- Hâic- Abdulhamîd Muhammed- Hasan İsa Abduzzâhir, (Kahire: el-Ezher eş- Şerîf, 1426-2005), 4/10, (No:11203).

¹⁰⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Kubbealtı Neşriyat Yayınları, İstanbul 2006), 3/3292.

¹⁰⁵ İbn Manzur, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (711/1311), (Kahire: Lisânü’l- ‘Arab, Dar sader, 2007), 15/268.

¹⁰⁶ Cürçânî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *etTa’rifât*, (Beyrut: Darü’n nefais, 2007), s. 349.

5.1.1. Kur'an'ı Kerim'de Vakit-Namaz ilişkisi

Kur'an'ı Kerim'de namaz ve vakit ilişkisini içeren ayetleri üç kısımda değerlendirebiliriz.

Birinci kısım namazın belirli bir vakit ile şart koşulmadan sadece vucubiyetine işaret eden ayetlerdir; “*Namazı dosdoğru kılın...*”¹⁰⁷, “*Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar...*”¹⁰⁸, “*Beni anmak için namaz kıl...*”¹⁰⁹

İkinci kısımda ise namazın vucubiyetini sabah- öğle- akşam diye ayırmadan mutlak vakte bağlayan ayettir; “*Namaz Müminler üzerine vakitler içinde farz kılındı.*”¹¹⁰

Son olarak üçüncü kısımda ise namazın kılınmasının farziyetini ve detaylı vakit isimlerini içeren ayetlerdir:

“*Güneş doğmadan önce ve batmadan önce Rabbini hamd ile tesbih et namaz kıl*”¹¹¹, “*Güneş, semanın ortasından batıya doğru kaymasından karanlık basıncıya kadar -belli vakitlerde- namaz kıl. Bir de sabah namazını...*”¹¹² “*Namazlara ve orta -ikindi-namazı devam edin ..*”¹¹³ ve “*Akşama ulaştığınızda akşam ve yatsı, sabaha ulaştığınızda sabah namazını kılın.*”¹¹⁴

5.1.2. Sünnette Vakit-Namaz İlişkisi

Peygamberimizin hadislerine baktığımızda aynı yukarıdaki yaptığımız kısımlama gibi vârid olan hadisleri de üç kısma ayırabiliriz.

Birinci kısım sadece namazın farz olduğuna işaret eden hadisler;

“*İnsanlar, Allah'tan başka ilahın olmadığına, Hz. Muhammed'in de Allah'ın resulü olduğuna tanıklık edip, namazlarını kılana kadar onlarla savaş yapmakla emrolundum.*”¹¹⁵, “*İslam beş şey üzere kurulmuştur: Allah'tan başka ilahın olmadığına ve Hz. Muhammed'in de Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namaz kılmak ...*”¹¹⁶

İkinci kısım namazın farziyyetine ve kaç vakit olduğunu belirten hadisler; Hz. Peygamber'e, "Allah kulları üzerine kaç namaz farz kıldı? Sorusu yöneltildiğinde Peygamberimiz “Allah kulları üzerine beş namaz farz kıldı.”¹¹⁷ cevabını verdi.

Son olarak üçüncü kısımda ise namaz ibadetinin farz olması, kaç vakit olduğu ve vakitlerin neler olduğu hakkında bilgiyi ifade eden hadislerdir. Bu bilgileri ihâta eden en açık örnek ise “Cibril Hadisi” diye bilinen hadistir. Bu rivayette Cibril a.s iki gün boyunca her vaktin başında ve sonunda Peygamberimizin yanına gelerek namazları uygulamalı şekilde göstermiştir.¹¹⁸

5.1.3. İslam Hukuku Açısından Vakit-Namaz İlişkisi

İslam hukukçularına göre vakit -namaz ilişkisi farklı meseleler ortaya çıkarmış ve bu meselelerde ihtilaflar meydana gelmiştir. Detaylı bir mesele olduğu için sadece hukukçuların bakış açılarını belirtmek ile yetineceğiz.

Bazı İslam hukukçuları vaktin tamamını namazın vacip olması için sebep, bir bölümünü de edası için şart kabul ederler. Geri kalan hukukçular ise vakti, namazın şartı olarak veya namazları düzenleyen bir faktör olarak kabul ederler. Vaktin tamamını namazın vacip olması için sebep kabul eden ilk kısım hukukçulara göre, vakti henüz girmemiş veya hiç vakti olmayan namazın kılınması caiz olmayacağı gibi mükellefin üzerine farz da olmaz. Vakti namazın şartı olarak kabul edenlere göre ise, vakti bulunmayan namazların kılınması gerekmektedir. İki grup hukukçuların da kendilerine göre doğru olan birçok delilleri mevcuttur.

Vaktinde kılınan namaz konusunu Kur'an'ı Kerim, sünnet ve İslam hukukçuları açısından ele aldıktan sonra vakit içinde namazı en doğru ifa etme zamanı nedir? Sorusuna da değinmek istiyoruz.

¹⁰⁷ Bakara 2/43

¹⁰⁸ Bakara 2/3.

¹⁰⁹ Tâhâ 20/14

¹¹⁰ Nisa 4/103.

¹¹¹ Kaf, 50/39.

¹¹² İsrâ, 17/78.

¹¹³ Bakara, 2/238.

¹¹⁴ Rum, 30/ 17.

¹¹⁵ Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Riyadu's-Salihin*, (Kahire: 1375/1956), s.425.

¹¹⁶ Nevevi, a.g.e. s. 424.

¹¹⁷ Nesai, *es-Sünen*, (İst.1981), Kitabu's-Salat, 1/228-229.

¹¹⁸ Buhârî, “Mevâkîf”, 1, no.521, 1/110; Müslim, “Mesâcid”, 166, 167 (610), 1/425.

Toplumumuzun bir bölümünde namaz vakti girdiğinde namazı hemen kılmanın kesinlikle gerekli olduğu veya vakit girdiği halde namazı biraz bekletmenin namazın kabulünde sıkıntı oluşturacağı veya sevabında eksilmeye sebebiyet vereceğine dair düşünceler hakimdir. Aslına baktığımızda ise bu düşüncelerin aşırı olduğu ve namaz vakitlerinin kendi içerisinde kılınması müstehap olduğu bölümleri vardır. Vakitler özelinde müstehap vakitleri Hanefi ve Şâfiî mezhebi özelinde değinmek istiyoruz.

Sabah namazı: Râfi‘ b. Hadîc, (ö. 73) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Sabah namazını aydınlık vakitte kılın. Çünkü ecri daha çoktur.”¹¹⁹ Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32) ise “Rasûlullah’ın sabah namazını önceleri karanlık vakitte, sonra tan yeri ağardığında kıldığını; daha sonra ise Allah O’nun ruhunu alıncaya kadar aydınlık vakitte kılmadığını”¹²⁰ rivayet etmiştir. Hz. Âişe ise “Mümine hanımlar, Hz. Peygamber ile birlikte sabah namazını iyice örtünmüş oldukları hâlde kılıyorlardı. Evlerine dönerken karanlıktan dolayı kimse onları tanımıyordu.” Şeklinde rivayet etmiştir.¹²¹

Hanefi fakihler Râfi‘ b. Hadîc ile Abdullah b. Mes‘ûd’un rivayetini delil olarak sabah namazını mevsim fark etmeksizin aydınlık vakitte kılmanın müstehap olduğunu kabul etmişlerdir.¹²² Nitekim İmam Muhammed (ö.189) “Sabah namazının aydınlık vakitte kılınmasını severim.” demiştir.¹²³ Ancak bu hüküm erkekler için geçerlidir. Kadınların daima karanlık vakitte kılmaları müstehaptır. Çünkü karanlık vakit aydınlığa nazaran tesettüre daha uygundur.¹²⁴

Şâfiîler’e göre sabah namazını hava aydınlanmaya başlamadan kılmak, doğrusu bütün namazları vaktin başında kılmak müstehaptır. Onlar da bu hususta Mâlikî Mezhebinde delil alınan hadislerle dayanmışlardır.¹²⁵

Öğle Namazı: Öğle namazının müstehap vakti ile ilgili hadislerden iki hüküm çıkmaktadır. Birincisi, mevsimler arasında ayırım yapmadan namazı vakit girdikten hemen sonra kılmak; ikincisi ise sadece sıcaklığın yükseldiği zaman dilimlerinde serin vakte kadar ertelemektir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in öğle namazını erken vakitte kılmak hususunda çok titiz olduğunu ve O’ndan daha önce kılan bir kişiyi görmediğini söylemektedir.¹²⁶ hadisi birinci hükmün delilidir. Öte yandan Ebû Hüreyre, (ö. 58) İbn Ömer,(ö. 73) Ebû Zer (ö.32)ve Ebû Saîd’dan rivayet edilen, Hz. Peygamber’in “Sıcaklık arttığında öğle namazını serin vakte bırakın. Çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemın kaynamasındandır.”¹²⁷ anlamındaki hadisi ise ikinci hükmün kaynağıdır.¹²⁸ Hanefiler yukarıdaki hadislerden çıkarılan her iki hükümle birden amel ederek öğle namazını yazın serin vakte kadar geciktirmeyi, kış mevsiminde vaktin başında kılmayı müstehap görmüşlerdir.¹²⁹ Şâfiî Mezhebi’ ne göre ise öğle namazını sıcaklığın yükseldiği zamanlar dışında vaktin başında kılmak daha güzeldir ve bunda ihtilaf yoktur. Sıcak günlerde ise insanların güneş altında yürüyerek uzaktan geldikleri mescitlerde namazı geciktirmek sünnettir ve bu hüküm sıcak kuşakta yer alan ülkelere hastır.¹³⁰ Nitekim İmam Şâfiî zorluk bulunmadığı için namazı tek kılan ve sıcak bölgede yer almayan beldedeki imamın namazı geciktirmeyeceğini belirtmiştir.¹³¹

İkinci Namazı: İkinci namazının müstehap vakti için şu hadisler zikredilebilir: Enes b. Mâlik şöyle demiştir: “Hz. Peygamber ikinci namazını güneş henüz yüksek ve diri (açık renkli) iken kıları. Namazdan sonra Avâlî’ye gitmek isteyen adam güneş henüz yüksek iken oraya giderdi.”¹³² Bir diğer rivayette Râfi‘ b. Hadîc şöyle anlatmıştır: “Biz ikinci namazını Hz. Peygamber ile birlikte kıldıktan

¹¹⁹ Tirmizî, “Salât”, 117; Nesâî, “Mevâkî”, 27.

¹²⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 2.

¹²¹ Müslim, “Mesâcid”, 231.

¹²² Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, Bedâ’î’u’s-sanâ’î’ fi tertîbi’ş-şerâ’î’, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/571.

¹²³ İmam Muhammed, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 1/123.

¹²⁴ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyînî ed-Dimaşkî. *Redd’ü’l-muhtâr ‘ale’-d- Dürri’l-muhtâr*. (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995), 1/395.

¹²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs İmam Şâfiî, *el-Üm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1973), 1/87; Malikîlerin delilleri için bkz. Âl-i İmrân 3/133; İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayravânî *en-Nefî. En-Nevâdir ve’z-ziyâdat ‘alâ mâ fi’l-Müdevvene min gayrihâ mine’l-ümmehât*. thk. Abdülfetâh Muhammed el-Hulvî. (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1999), 1/156.

¹²⁶ Tirmizî, “Salât”, 4.

¹²⁷ Buhârî, “Mevâkî”, 9, 10, “Ezân”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 180, 181, 183, 184, 186.

¹²⁸ Geniş bilgi için bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Halil Me’mûn Şihâ (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1998), 3/119.

¹²⁹ İmam Muhammed, *el-Asl*, 1/124.

¹³⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü’t-tâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn*. thk. Abduh Ali Köşk. (Dimaşk: Dâru’l-Feyhâ, 2012). 1/452;

¹³¹ İmam Şâfiî, *el-Üm*, 1/73.

¹³² Buhârî, “Mevâkî”, 13; Müslim, “Mesâcid”, 192.

sonra deve kesip on parçaya ayırıyorduk. Daha sonra eti pişiriyor ve yiyorduk. Bunları güneş batmadan önce yapıyorduk.”¹³³ Hanefi fakihlerine göre her ne kadar yukarıdaki hadisleri ilk okuduğumuzda ikinci namazını vaktin başında kılmak anlaşılrsa da onlara göre geciktirmek müstehaptır. Hanefi fakihlerine göre bu hükmün nedeni farzdan önce nâfile kılabilmek için vakti genişletmektir. Çünkü ikinci namazının farzı kılındıktan sonra nâfile namaz kılmak mekruhtur.¹³⁴ Şafii fakihlerine göre ise ikinci namazını vaktin başında kılmak en güzel olandır. Nitekim onlara göre prensip olarak bütün namazları vakit girince direk kılınmasının efdal olduğudur.

Akşam Namazı: Akşam namazını vaktin başında kılmak müstehaptır ve bu hususta fakihlerden farklı bir görüş belirtilmemiştir.¹³⁵ Nitekim Câbir (ö. 78) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber akşam namazını güneş battığında kıları.”¹³⁶

Yatsı Namazı: Yatsı namazının müstehap zamanı ile ilgili hadislerde iki hüküm mevcuttur. Birincisi vaktin başında kılmak; ikincisi ise ertelemek. Rivayetleri incelediğimizde Câbir’in şöyle dediğini görmekteyiz: “Hz. Peygamber yatsı namazını insanlar çok olduğunda vakti girince hemen, az olduğunda geciktirerek kıları.”¹³⁷ başka bir rivayette ise İbn Abbâs şöyle anlatmıştır: “Hz. Peygamber bir gece yatsı namazını geciktirdi. İnsanlar uyudu; uyandı, yattı ve uyandı. Nihayet Hz. Ömer “Namaz!” diye seslendi. Hz. Peygamber çıktı ve “Ümmetime zor gelmeseydi yatsı namazını bu vakitte kılmağımı emrederdim.” buyurdu.”¹³⁸

Hanefi Mezhebi’ne göre kış mevsiminde yatsı namazını şafağın kaybolması ile gecenin ilk üçte biri arasında kılmak müstehaptır.¹³⁹ Yaz mevsiminde ise müstehap olan vakit girince direk kılınmasıdır. Namazı gecenin yarısından sonraya bırakmak cemaati azaltacağı için mekruhtur. Ancak gecenin üçte biri ile yarısı arasında kılmak mubahtır.¹⁴⁰

Şâfi Mezhebi’nde yatsı namazının müstehap vakti ile ilgili iki hüküm vardır. Birinci ve kuvvetli olan görüşe göre yatsı namazını vaktin başında kılmak; ikinci görüşe göre ise ihtiyâr vaktini aşmayacak kadar geciktirmektir.¹⁴¹

Sonuç olarak vakitlerin kendilerine göre kılınması müstehap olduğu zamanlar olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı bir Mü’min’in sıcak havalarda öğle namazını serin vakte bırakmasında hiçbir beis olmamakla birlikte asıl sünnete uygun olanı budur. Müstehap vakitleri bilmeden namaz sadece vaktin ilk bölümünde kılınır demek gerçekten uzak bir yaklaşım olur.

5.2. Namazı Terk Edenin Dininin Olmaması

İslam dini namaza çok önem vermektedir. İbadetlerde birinci sırada olan namaz Kur’an’ı Kerimde seksenden fazla yerde geçmektedir. Bu kadar önemli bir ibadeti terk etmenin cezası Kur’an’ı Kerimde ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir. Bunlar şu şekildedir;

*“Onlara rükû edin (namaz kılın) denildiği zaman (itaat edip de) rükûya gitmezler. (Bu suretle Allah’ın hükümlerini) yalanlayanların o gün vay haline!”*¹⁴²

*“Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Bana ibâdet etmekten büyüklenip yüz çevirenler, muhakkak ki küçülmüş kimseler olarak cehenneme gireceklerdir.”*¹⁴³

*“Sonra, bunların arkasından namazı zayi eden ve nefislerine uyan bir nesil geldi. (Bunlar yaptıklarının neticesi olarak) Gayyâ çukuruna atılacaklardır”*¹⁴⁴

*“Bizimle onlar arasındaki ahit namazdır. Kim onu terk ederse küfre girmiştir.”*¹⁴⁵

*“Sizden birinin küfürle arasında ancak farz bir namazı terk etmesi vardır.”*¹⁴⁶

¹³³ Buhârî, “Şirket”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 198.

¹³⁴ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Heravî. *Fethu bâbi'l-'inâye bi-şerhi'n-Nukâyê*. (Beyrut: Dâru Erkam, 1997), 1/188.

¹³⁵ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452.

¹³⁶ Buhârî, “Mevâkîf”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 233.

¹³⁷ Buhârî, “Mevâkîf”, 21; Müslim, “Mesâcid”, 233.

¹³⁸ Buhârî, “Mevâkîf”, 24; Müslim, “Mesâcid”, 225.

¹³⁹ Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. (İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1966), s. 10; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, 1/187.

¹⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/397.

¹⁴¹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/452.

¹⁴² Mürselât, 77/48-49.

¹⁴³ Mü'min, 40/60.

¹⁴⁴ Meryem 19/58-59.

¹⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/ 612.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi namazı terk etme ile alakalı birçok ayet ve hadis mevcuttur. Bu çerçevede alimlerin her zaman tartıştığı iki konu olmuştur. Bunlar, namazı terk eden kimse küfür ile itham edilir mi? Yoksa küfür ile itham edemez miyiz? şeklindedir. Bizde söz konusu hadiste de geçtiği için bu iki görüşü savunuların söylemlerine bakacağız.

5.2.1. Dinden Çıkma ile İtham Edenler

Şevkânî (ö. 1250) “Gerçek şu ki namazı terk eden kişi kâfir olur ve öldürülür. Çünkü bu konudaki hadisler sahihtir. Ayrıca Şevkânî, küfür diye nitelediği bazı günahlarla, ehl-i kâblenin küfrü gibi, bazı küfür çeşitlerinin mağfirete ve şefaatin gerçekleşmesine mâni olmadığını da kanaatine eklemiştir.¹⁴⁷ Günümüz selefilikinin en önemli temsilcilerinden sayılan İbn ‘Useymîn (ö. 1421) “Riyâzu’s-Sâlihîn” kitabını şerh ettiği eserinde bu hadislerin namazı terk eden kimsenin kâfir olduğuna işaret ettiğini söylemiş, ayrıca namazı terk edenin dünyevi ve uhrevi olarak maruz kalacağı durumları da sert bir şekilde belirtmiştir.¹⁴⁸

5.2.2. Dinden Çıkma ile İtham Etmeyenler

Alî el-Kârî (ö. 1014) de “Mirkâtü’l-Mefâtiḥ” adlı eserinde konuya ilişkinin şöyle bir görüşten bahsetmiştir: “Mü’min ile kâfir arasındaki fark, şükrün edasını terk etmektir. Bu durumda hadîsteki küfür, küfrân (nimeti inkâr etme, nankörlük) manasındadır.”¹⁴⁹ O, naklettiği bu görüşün devamında namazı terk eden kimse hakkında en güzel görüşün Ebû Hanîfe’nin görüşü olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰ “Feydu’l-Kadir” eserinin yazarı Münâvî (ö. 1031), bir kimsenin namazın farziyetini inkâr etmediği müddetçe hakikî anlamda kâfir olmayacağını belirtmiştir.¹⁵¹

“Mişkâtü’l-Mesâbih” şârihi Mübârekfûrî (ö. 1414) ise namazı terk eden kimse hakkındaki kanaatini şöyle dile getirmiştir: “Her ne kadar farziyetini inkâr etmese de kasten namazı terk eden kâfirdir. Çünkü sahîh hadîslerde namazı terk edene kâfir denilmiştir. Fakat bu küfür, ‘küfrün düne küfr’ dür. Yani kişiyi Müslüman olmadan önceki küfrüne götüren küfür değildir. Nasıl ki imanda birbirinden üstün mertebeler varsa küfürde de ebedi cehennemde kalmayı ve affedilmemeyi gerektirmeyecek şekilde birbirinden daha hafif birçok mertebe vardır.”¹⁵²

Hanefî mezhebinde bu hadisler şöyle yorumlanmıştır. “Namaz kılmayan tekfir edilmez. Ancak bununla beraber namazı terk edenin, kılıncaya dek hapsedileceği ve dövüleceği şeklinde bir ceza öngörülür.¹⁵³ Şâfiî fakihî el-Mâverdî (ö. 450), Câbir hadîsi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Bir kimse haramlığına inandığı halde nehyedilen bir fiili işlemekle kâfir olmuyorsa, farziyetine inandığı halde emredilen bir şeyi terk etmekle de kâfir olmaz. Eğer namazı terk ederek kâfir olsaydı, onu kılarak da Müslüman olması gerekirdi. Nasıl namazı kılmakla Müslüman olmuyorsa onu terk etmekle de kâfir olmaz.”¹⁵⁴

Ayrıca “dini yoktur.” ve “küfre girmiştir.” gibi ifadeleri içeren hadislerin kelim ilmi sahasını da ilgilendirdiği aşikardır. Bilakis kelim ilminin “iman-amel” ve “büyük günah işleyeninin durumu” gibi en önemli konuları ile bağlantılıdır. Ehl-i Sünnet, Hâriciler, Mu’tezile ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin bu iki konuya yaklaşımları ile bu hadisi yorumlamaları doğru orantıda olmuştur.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-‘Azamî, (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403), 3/124.

¹⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l Aḥbâr*, (el-Memleketü’l-‘Arabiyyetu’s-Suûdiyye, y.y., 1431/2010), 1/370.

¹⁴⁸ Muhammed b. Sâlih b. ‘Useymîn, *Şerhu Riyâzu’s-Sâlihîn*, (Riyad: Medâru’l-Vatan, 1426, 5/100-102; İbn ‘Useymîn hakkında detaylı bilgi edinmek ve diğer görüşlerine de vakıf olmak için bkz. Abdurrahim Kızılcşeker, Kur’an’ın Selefî Yorumu: İbn ‘Useymîn Örneği, (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır, 2017.

¹⁴⁹ Alî el- Kârî, Ebû’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih*, thk. Cemâl ‘İtânî, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2001), 2/253.

¹⁵⁰ Alî el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ*, 2/254; Ebû Hanîfe namazı terk eden kâfir kabul etmemektedir

¹⁵¹ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil-ârifîn, *Feyzu’l-Kadir Şerhu’l-Câmi’i’s-Sagîr*, (Beyrut: , Dâru’l-Ma’rife, 1391/1972), 5/364.

¹⁵² el-Mübârekfûrî, Ebû’l-Hasan Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselâm, *Miškâtü’l-Mesâbih me’e Şerhihi Mîr’âti’l-Mefâtiḥ*, (el-Câmi’etu’s-Selefiye) 2/274-275.

¹⁵³ el-Menbicî, el-Lubâb, Ebû Muhammed Alî b. Zekeriyâ b. Mes’ûd el-Ensârî, *el-Lubâb fi’l-Cem’i Beyne’s-Sünne ve’l-Kitâb*, thk. Dr. Muhammed Abdulaziz el-Murâd, (Peşavur: el-Mektebetü’l-Hakkaniyye, 1414/1994), 1/157; Hanefiler, hapis cezası konusunda kıyasa başvurumaktadırlar. Buna göre namaz Allah hakkıdır. Kul hakkı için hapis söz konusu olabiliyorsa evla kıyas gereğince Allah hakkı içinde hapis söz konusu olmalıdır. Bkz. Saffet Köse, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, (İZ Yay., İstanbul, 2003), s. 105.

¹⁵⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr fi Fikhi Mezhebi’l-İmâmî’s-Şâfiî ve Huve Şerhu Muhtasarü’l-Muzenî*, thk. Alî Mu’avvid-‘Adil Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1414/1994), 2/527.

¹⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, “İmân”, DİA, (İstanbul, 2000), 22/213; Adil Bebek, “Kebîre”, DİA, (Ankara: 2002), 25/164; Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleymân, Kelam (Tarih Ekoller ve Problemler) (Tekin Kitabevi, Konya, 2010), s.136.

Sonuç olarak “Namazı terk eden küfre girmiştir.”, “Namazı terk edenin dini yoktur.”, “Kim namazı bilerek terk ederse aleni şekilde kafir olmuştur.” vb. gibi rivayetlerde alimler iki görüş üzerinde durmuşlardır. Yaygın olan görüş ise bu rivayetlerdeki küfür kelimesinin “küfr-i hakîkî”¹⁵⁶ olmadığıdır. Dolayısıyla makalenin konusu olan rivayetdeki “Dini yoktur.” cümlesinden de eğer ki namazın farziyyetini inkâr etmiyorsa sadece gafletinden dolayı namazı terk ediyorsa, dininin gereğini tam anlamıyla yerine getirmiyor diyebiliriz.

5.3. Namaz Dinin Direğidir

Namaz, ilk Peygamber Hz. Âdem'den beri her peygamberin ümmetine belirli şekil ve vakitler ile emredilen, Bütün dinlerde de mevcut olan en eski ibadet şeklidir. Dinler tarihi incelendiğinde namazsız hiçbir semavî dinin olmadığı görülür.¹⁵⁷ Namaz, İslâm dininin en önemli şiarlarından. Peygamberimiz İslâm'ın esaslarını sayarken iman etmenin ilk şartı olan kelime-i şahâdetten hemen sonra namazı zikretmiştir.¹⁵⁸ Peygamberimizin başka bir hadisinde namazın dindeki konumunu şöyle ifade etmiştir; “Namazın dindeki yeri, başın vücuttaki yeri gibidir. İşin başı İslâm'dır, onun da direği namazdır.”¹⁵⁹ Namazın İslam dinindeki konumunu Kur'an'ı Kerim'deki ayetlere ve peygamberimizin hadislerine bakarak anlayabiliriz. Ayetlerde namaz şu şekilde geçmektedir;

*“Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun» (diye de emredildik). O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır.”*¹⁶⁰

*“Namazı tam kılın, zekâti hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”*¹⁶¹

*“Namazı kılın, zekâti verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.”*¹⁶²

*“Namazı kılın; zekâti verin, Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz.”*¹⁶³

*“Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”*¹⁶⁴

*“O kimseler, namazı kılarlar, zekâti verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler.”*¹⁶⁵

*“Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”*¹⁶⁶

*“Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir.”*¹⁶⁷

*“İnanıp yararlı işler işleyenlerin, namaz kılıp, zekât verenlerin Rab'ları katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*¹⁶⁸

*“Onlar öyle kimseler ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar.”*¹⁶⁹

*“Mûsâ'ya ve kardeşine, “Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele” diye vahyettik.”*¹⁷⁰

Yukarıdaki ayetlerden de anlıyoruz ki Allah'ı Teâlâ namaz kılmayı bir kurtuluş vesilesi olarak bizlere sunmuş ve kurtulanların özelliklerini sayarken namaz mutlaka özellikler arasında olmuştur. Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de namaz birçok kez vurgulanmıştır.

¹⁵⁶ -İ'tikâdî Küfür: Allah'ın birliğini, şeriatı ve nübüvveti inkârdır. Kişiyi dinden çıkaran küfürdür. İ'tikâdî küfre, küfr-i ekber ve küfr-i hakîkî de denilmiştir. 2-Amelî Küfür: Bu küfür nimeti inkâr anlamında olup, kişiyi dinden çıkarmamaktadır. Amelî küfre, mecâzî küfür, küfr-i aşğar ve küfran-ı nimet de denilmiştir. Bkz. Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Muhammed b. Ebî'l-İzz, *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnaût, (Muessesetu'r-Risâle, y.y., t.y.), 2/ 444- 446.

¹⁵⁷ Yusuf el-Karadâvî, *İbadet*, (çev. Hüsameddin Cemal), (Çağır Yayınları, İstanbul, 1974), s. 298.

¹⁵⁸ Buhari, İman, 2; Müslim, İman, 21.

¹⁵⁹ Tirmizî, İman, 8.

¹⁶⁰ En'âm, 6/72.

¹⁶¹ Bakara, 2/43.

¹⁶² Bakara, 2/110.

¹⁶³ Nur, 24/56.

¹⁶⁴ Bakara, 2/3.

¹⁶⁵ Lokmân, 31/4.

¹⁶⁶ Beyyine, 98/5.

¹⁶⁷ Enfal, 7/3.

¹⁶⁸ Bakara, 2/277.

¹⁶⁹ Hac, 22/35.

¹⁷⁰ Yûnus, 10/87.

Ebû Umâme (ö. 86) (r.a)'dan;

“Rabbiniz Allah’a karşı gelmekten sakının. Beş vakit namazınızı kılınız. Ramazan orucunuzu tutunuz. Malınızın zekâtını veriniz. Amellerinizin (Allah’a isyanı olmayan) emirlerine uyunuz. Rabbinizin cennetine giriniz.”¹⁷¹

“Yüce Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmuştur. Küçümsemeden her kim bu namazları tam kılarsa Allah ona, kıyamet gününde cennete koyacağına dair kesin söz vermiştir. Kim de onları hafife alarak eksik şekilde yapıp gelirse, Allah katında ona verilmiş bir söz olmaz. Dilerse onu azaplandırır, dilerse bağışlar.”¹⁷²

Ebû Hureyre (r.a)'ın naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurulmuştur: “Kıyamet gününde kulun ilk hesaba çekileceği şey farz namazdır. Eğer bu namazı tam olarak yerine getirilmişse ne güzel. Aksi halde şöyle denilir: Bakın bakalım, bunun nafile namazı var mıdır? Eğer nafile namazları varsa, farzların eksikliği bu nafilelerle tamamlanır. Sonra diğer farzlar için de aynı şeyler yapılır.”¹⁷³

Hz. Ebu Hüreyre (r.a) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle söylediğini işittim: “Sizden birinin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz?” “Oradakiler dediler ki; onun kirlerinden hiçbir şey bırakmaz!” Peygamberimiz (s.a.v.) “İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah onlar sayesinde bütün hataları siler” buyurdu.¹⁷⁴

Zikrettiğimiz hadisler ise bize namazın günahları silme vesilesi ve cennete girmek için bir anahtar olduğu mesajını açıkça ortaya koymaktadır. Namaz ayrıca kişinin şahsiyetinin gelişmesinde diğer ibadetlere nazaran daha fazla bir fonksiyona sahiptir. Bir başka ifade ile namaz ibadeti, “Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”¹⁷⁵ ayetinde belirtildiği gibi namazın en önemli etkilerinin başında insanı açıkça çirkinlikten, edepsizlikten, hayasızlıktan, kötülüklerden, ahlaksızlıktan; aklın ve dinin beğenmeyeceği uygunsuzluktan, kötü ve çirkin işlerden kurtarması ve uzaklaştırmasıdır. Kurallarına uygun olarak namaza devam edildikçe güzel davranışların arttığı ve geliştiği görülmektedir.¹⁷⁶ Ayrıca namaz kılan bir kişi, bu ibadeti ile beden temizliğini yaparak sağlığını koruduğu gibi, kalp temizliğini ve ruh huzurunu da elde etmiş olur. Ayrıca zamanı daha sistemli olarak kullanmış ve toplumla bütünleşmiş olur.¹⁷⁷ Sonuç olarak bahsettiğimiz ayetler ve hadisler ışığında namaz, Müslümanın İslam’ı güzel yaşamasına ve cenneti kazandırmasına bir vesiledir.

6. SONUÇ

Namazın önemi hakkında hadis kaynaklarında birçok hadis mevcuttur. Biz ise birden fazla mesaj içeren ve tek senedi olan Beyhaki kaynaklı *الصَّلَاةُ لَوْ قَتَبَهَا وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ* “أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ عِنْدَ اللَّهِ فِي الْإِسْلَامِ؟ قَالَ: ” الصَّلَاةُ لَوْ قَتَبَهَا وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ ” *İslam’da Allah’a En Sevimli Olan Şey Nedir? Vaktinde Kılınan Namazdır. Kim Namazı Terk Ederse O Kişinin Dini Yoktur. Namaz Dinin Direğidir.*” hadisini hem senet hem metin açısından ele almak istedik. Söz konusu hadisin senedi tek Beyhaki’de geçtiği için garip bir hadis olduğunu ve isnadının da yapılan yorumlar çerçevesinde zayıf olduğu kanaatindeyiz. Metin açısından ise söz konusu hadisin muhtevâsı Kur’an’ı Kerim’e, hadislere ve akla uygunluk gibi başlıca metin tenkidi kriterlerine aykırı hususlar içermemesi yönüyle sahih olduğunu söylemek mümkündür. Akla uygunluk demişken rivayette bulunan “namazı terk edenin dini yoktur.” cümlesini namazı terk edenin dinden çıkmadığını anlamak kaydıyla metin muhtevâsı akla uygunluk içerir.

Makalenin konusu olan hadisi kaynaklarda “Namaz dinin direğidir.” diye halk arasında meşhur olmuş hadis başlığı altında değerlendirildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte “Namaz dinin direğidir.” şeklinde meşhur olan rivayetin senet kritiğinde “münker”, “batıl” vb. gibi sıhhatına zarar verecek değerlendirmeler yapıldığını senet değerlendirmesi kısmında özellikle ifade ettik.

Ayrıca söz konusu olan hadis de “Telfik” yapıldığını yani birkaç hadisin birleştirildiği, karşı tarafa bir rivayet gibi aktarıldığı kanaatindeyiz. Söz konusu hadisin üç hadis metninden oluştuğunu

¹⁷¹ Tirmizî, Cum’a, 80.

¹⁷² Ebû Davûd, Vitir, 2; Nesâî, Salât, 6; Dârimî, Salât, 208.

¹⁷³ Tirmizî, Salât, 118; Ebû Davûd, Salât, 145.

¹⁷⁴ Buhârî, Mevâkît, 6; Müslim, Mesâcid, 282; Tirmizî, Emsâl, 5.

¹⁷⁵ Ankebut, 29/45.

¹⁷⁶ es-Sabûnî, M. Ali, Safvetü’t-Tefâsir, Tefsirlerin Özü, (çev: S. Gümüş, N. Yılmaz), (Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990), 4/ 48.

¹⁷⁷ Ece, Hüseyin, K., *İslâm’ın Temel Kavramları*, (Beyan Yayınları, İstanbul, 2000), s.571.

düşünmekteyiz. Bundan dolayı hadisin benzer rivayetlerine, lafız farklılıklarına ve ziyadelerine değindiğimiz bölümde metni üç ayrı şekilde ele alıp benzer rivayetlerini inceledik.

Bununla birlikte vakitlerin kendilerine göre kılınması müstehap olduğu zamanlar olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı bir müminin sıcak havalarda öğle namazını serin vakte bırakmasında hiçbir beis olmamakla birlikte asıl sünnete uygun olan da budur. Toplumumuzda ise müstehap vakitleri bilmeden namaz sadece vaktin ilk bölümünde kılınır demek gerçekten uzak bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

Son olarak hadisin muhteva değerlendirmesi sonucunda “namazı terk edenin dini yoktur.” Kısmıyla bu ve benzeri anlamları içeren ifadeler kelimeler, hadis ve fıkıh alimlerinin farklı yaklaşımları söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımları inceledikten sonra, namazı terk eden kişinin inkâr ve hafife almak için değil de gafletten dolayı namazı terk ediyorsa dinden çıkmayacağına daha isabetli bir görüş olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdurrezâk. Ebû Bekr Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi ‘el-Himyerî el-Yemânî es-San ‘ânî. (1403). *Musannef*. thk. Habîbu’r-Rahmân el- ‘Azamî. 11 Cilt. Hind: el-Meclisü’l-İlmî.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed Aclûnî, (1351). *Keşfu’l- Hafâ*. Kâhire: Mektebetü Kudûsi.
- Ağırman, C. (2006). “*Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musannıfların Dili*”. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 10 (2), ss. 55-106.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî. (1421-2001). *Müsnedü’l- İmam Ahmed bin Hanbel*. thk. Şuayb el- Arnaûtî- Âdil Mürşid. Müessesetü’r -Risâle.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. (1987). *Kitâbu’l-İlel ve Ma’rifeti’r-Ricâl*. 2.Cilt. (Neşr: Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye.
- Ali el-Kârî , Ebü’l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî. (1422-2001). *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*. thk. Cemâl ‘Îtânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Heravî. (1997). *Fethu bâbi’l- ‘inâye bi-şerhi’n-Nukâye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Erkam.
- Altıkulaç, T. (2000). “*İkrime el-Berberî*” DİA, XXII, 40, İstanbul.
- Aydın, A. (2016). *Hadis İstılahları Sözlüğü*, M.Ü.İ.F., 9. Baskı, İstanbul.
- Bebek, A. (2002). “*Kebîre*”, DİA, Ankara.
- Beyhakî, Ahmed İbn Hüseyin İbn Ali İbn Musa. (1423-2003). *Şa’bul İman*. thk. Dr. Abdul Aliy Abdulhamîd 14. Cilt. Mektebetü’r -Rüşd.
- Beyhaki, Ebü’l-Hasen el-Beyhakî ‘Alî b. Zeyd b. Muhammed. (2004). *Târîhu Beyhak ve zikru’l- ‘ulemâ ve’l-e’imme ve’l-efâdil ellezîne nebegû fihâ ev intekalû ileyhâ*. thk. Yûsuf el-Hâdî. Dımaşk: Dâru İkrâ’.
- Bilmen, Ö. N. (2018). *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2. Baskı.
- Birişik, A. (2022). “*Katâde b. Diâme*”, DİA, 25. Cilt. Ankara.
- Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu’fi. (ty). *Târîhu’l Kebîr*. 6. Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Kütüb el-İlmiyye.
- Buhari. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu’fi. (1422). *El- Câmiu-l- Müsnedü-s-Sahîhu’l- Muhtasar min Umûri Rasûlillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih (Sahîh’l- Buhârî)*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Dâru Tavki’n-Necâh.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. (2007). *et-Ta’rifât*. Beyrut: Darü’n nefais.
- Darekutni, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (1424-2004). *Sünenü’l-Dârekutni*. thk. Şuayb el-Arnaût/Hasan Abdulmün’im Şelbî/Abdullatif Harzullah/Ahmed Berhûm. 5 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü’r-Risâle.
- Ece, H. K. (2000). *İslâm’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Elbânî, Ebû, Abdurrahman Muhammed Nâsiruddîn. (ty). *Daifu'l Câmi'us- Sağır ve Ziyâde*. ed. Züheyr eş -Şâviş, Mektebetü'l İslâmiye.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, (1412-1992). *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme*, 14. Cilt. Riyâd.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân b. Cüvvân. (1981). *el-Ma'rife ve't-Târih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 3. Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Baskı.
- Gazâlî, (tsz.). *İhyâ'u Ulûmi'd -Dîn*, 4. Cilt. Beyrut: nşr. Dar'ul Maârif.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit. (2001). *Târîhu Medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Heysemi, Ebû bekr b. Süleyman Heysemî. (1414-1994). *Mecme'uz -Zevâid ve Menbe'ul Fevâid*. thk. Hüsameddin Kuddusi. 10 Cilt. Mektebetü'l Kuddusi.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımaşkî. (2018). *Tebyînu kizbi'l-müfterî fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Mukaddime ve Ta'likât'ı ile birlikte)*. thk. Enes Muhammed 'Adnân eş-Şerfâvî. Dımaşk: Daru't-Takvâ.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. (1995). *Reddû'l-muhtâr 'ale'd- Dürri'l-muhtâr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir Abdullah ibn Muhammed İbn Ebî Şeybe. (1409). *Musannefi İbn Ebî Şeybe*. thk. Kemâl Yusuf. 7Cilt. Mektebetü'r -Rüş.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayravânî en-Nefzî. (1999). *En-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât*. thk. Abdülfetâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Ebî'l-İzz, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Muhammed b. Ebî'l-'İzz. (ty.). *Şerhu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaût. 2Cilt. Müessesetu'r-Risâle, y.y.
- İbn Hacer Askalani, Muhammed b. Ahmed b. Hacer el -Askalânî. (1419-1420). *Metâlibu'l Âliye*. 19 Cilt. Dâru'l- Âsim.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. (1416-1995). *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'i el-Kebîr*. thk. Hasan Abbas Kutub. 4. Cilt. Müessesetu Kurtuba.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî.(1986). *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvame. 1. Baskı. Suriye: Dâru'r-Reşîd.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed. (1326). *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hallikân, Ebu'l Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed. (ty.). *Vefâyâtü'l A'yân*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru's-Sekâfe.
- İbn Hibban, Muhammed İbn Hibbân İbn Ahmed Ebû HâtimTemîmî. (1408-1988). *Sahîh-u İbn Hibbân*. thk. Şuayb el- Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r Risale.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. (2007). *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dar sader.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. (1983). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn. (2012). *Üsdül-Gâbe fî Ma'rifeti's Sahâbe*, Beyrut.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayınları.
- İmam Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. (1973). *el-Üm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Kahhâle, Ö. R. (ty.). *Mu'cemu'l-Müellifin*, 13. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Karadâvî, Y. (1974). *İbadet*. (çev. Hüsameddin Cemal), İstanbul: Çağır Yayınları.

- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. (2003). *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Köse, S. (2003). *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul: İZ Yay.
- Kudâî, Ca'fer b. Ali Kudâî. (1407-1986). *Müsnedu's Şihâb*. Thk. Abdulmecid es -Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. (1966). *el-Muhtasar*. İstanbul: Çelikkilt Matbaası.
- Kurtûbî, Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî. (ty.). *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdî. (1414-1994). *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebî'l-İmâmi's-Şâfiî ve Huve Şerhu Muhtasaru'l-Muzenî*. thk. Alî Mu'avvid-'Adil Abdülmevcûd, 18. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.
- Medînî, Alî b. Abdullah b. Ca'fer el-Medînî. (1980). *el-İlel*, Thk. Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Menbicî, Ebû Muhammed Alî b. Zekeriyâ b. Mes'ûd el-Ensârî. (1414-1994). *el-Lubâb fî'l-Cem'i Beyne's-Sünne ve'l-Kitâb*. thk. Dr. Muhammed Abdulazîz elMurâd, 2. Cilt. el-Mektebetü'l-Hakkaniyye, Peşavur.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân. (1996). *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'irRicâl*. thk. Beşşâr A. Marûf. 35. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Hasan Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselâm. (ty.). *Mişkâtu'l-Mesâbîh me'e Şerhihi Mir'âti'l-Mefâtîh*. 9. Cilt. El-Câmi'etu's-Selefiye y.y.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî. (ty.). *el-Fethu's-semâvî bi(fî)-tahrîci eĥâdişi Tefsîri'l-Kâdı'l-Beyzâvî*. thk. Ahmed Müctebî, 3. Cilt. nşr. Dâru'l-Âsım.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin. (1391-1972). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*. 6.Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Müslim, İbn Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. (ty.). *el-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar biNakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillâh..* thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî.
- Nesai, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. (1406-1986). *es-Sünenü'l- Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 9. Cilt. Halep: Mektebetü'l Matbûâtü'l İslâmiyye.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b.Şeref. (ty.). *Tehzîbu'l-Esmâ ve'lLuġât*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî.(1998). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. thk. Halîl Me'mûn Şihâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî.(2012). *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. thk. Abduh Ali Köşk. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ.
- Sabûnî, M. A. (1990). *Safvetü'Tefâsîr, Tefsirlerin Özü*. (çev. S. Gümüş, N. Yılmaz), 7. Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Salih, S. (1981). *'Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalihuhu*, (Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları). çev.: Yaşar Kandemir, Ankara: D.İ.B.
- Sehâvî, Abdurrahmân b. Muhammed. (1405-1985). *Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Eĥâdişi'l-Müşteĥira ale'l-Elsine*, thk. Muhammed Osman el-Haşat, 1. Cilt. Beyrut.
- Sinanoglu, M. (2000). *"İmân"*, İstanbul: DİA.
- Suyûtî, Celâleddîn b. Ebî Bekr. (1425-2004). *el-Câmiu's-Sagîr fî Ehâdişi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2.Cilt. Beyrut/Lübnan.

- Suyuti. Celâleddîn b. Ebu Bekr. (1426-2005). *Cem'u'l Cevâmi*, thk. Muhtâr İbrahim el- Hâic- Abdulhamîd Muhammed- Hasan İsa Abduzzâhir, 25. Cilt. Kâhire: el-Ezher eş- Şerîf.
- Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr Abdulvahhâb Ali Abdulkâfî. (2008). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l kübrâ*.(thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh M. el-Hulv). Kâhire: Dârü'l-İhya.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. (1431-2010). *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*. 9. Cilt. el-Memleketü'l-'Arabîyyetu's-Suûdiyye, y.y.
- Şeybânî, İmam Muhammed, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. (2012). *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 13 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Taberani. Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb. (1415-1994). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Mektebetü İbnTeymiye. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. 'Useymîn. (1426). *Şerhu Riyâzu's-Sâlihîn*. 6. Cilt. Riyad: Medâru'l-Vatan.
- Yağmur, O. (2020). *Hâkim en -Neysâbüri'nin Hadis Usûlü Anlayışı*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Yıldırım, E. (2001). Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyâyâ Verdiği Değer Makalesi. *C.Ü.İ.F.D*, 5 (1), 169-190.
- Zehebî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. (1984). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, 15. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı.
- Zehebî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. (1999). *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasen İsmâ'îl Merve-Mahmûd el-Arna'ût. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. (1955). *Tezkiratü'l Huffâz*. 12. Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsne.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1980). *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*. (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde). Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye.